

Dangiras MAČIULIS

Klaipėdos universitetas

Ateitininkai ir istorinis naratyvas apie XIX a. lietuvių tautinį atgimimą Lietuvos Respublikoje (1918–1940)

SANTRAUKA. Šalyje įsitvirtinus nedemokratiniam politiniam režimui, jam atstovaujanti valdžia įgyja monopolinių teisių formuoti atminimo kultūrą ir pateikti savąjį istorijos naratyvą, kuris tarnautų tik jos simbolinio kapitalo didinimui ir politinei legitimacijai. Straipsnyje bandoma atsakyti į klausimą, ar Lietuvos Respublikoje (1918–1940), esant autoritariniam A. Smetonos režimui, viešojoje erdvėje galėjo atsirasti su politiniu režimu nesusijusių ar net jam oponuojančių visuomeninių judėjimų reprezentuojamų istorinių naratyvų. Ieškant atsakymo į šį klausimą tyrimui buvo pasirinkta lietuvių katalikų organizacija „Ateitis“, kurios gretose buvo nemažai žinomų istorikų. Straipsnyje tirtas istorikų ateitininkų pateiktas pasakojimas apie XIX a. lietuvių tautinį atgimimą.

Teigiama, kad didžiausiu istorikų ateitininkų įgyvendintu kolektyviniu moksliniu projektu istorijos baruose tapo 1936 m. išleista Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“. Šią Lietuvos istorijos sintezę valdžia rekomendavo naudoti kaip mokyklinį vadovėlį. A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ dėka buvo oficialiai įtvirtintas istorikų ateitininkų pateiktas pasakojimas apie XIX a. lietuvių tautinį atgimimą. Knygoje pabrėžta, kad lietuvių katalikų dvasininkų vaidmuo lietuvių nacionaliniame judėjime buvo ypač svarbus. Taigi valdžios oficialiai pripažinto istorinio pasakojimo apie lietuvių tautinį atgimimą kūrėjais tapo ne politinio režimo atstovai, bet jam oponuojantys istorikai ateitininkai.

RAKTAŽODŽIAI: kolektyvinė atmintis, Lietuvos istoriografija, lietuvių tautinis atgimimas, ateitininkai, Lietuvos Respublika (1918–1940).

Įvadas

Šalyje įsitvirtinus nedemokratiniam politiniam režimui, jam atstovaujanti valdžia įgyja išskirtinių, įprastai monopolinių teisių formuoti atminimo kultūrą. Atminimo kultūra – tai reikšmių sistema, kuri formuojasi įvairioms praeities reprezentavimo

formoms aktualizuojant praities vaizdinius ir palaikant kolektyvinę atmintį¹. Pasišavinusi teisę kontroliuoti švietimo sistemą (nustatyti ugdymo turinį) bei masines informacijos priemones, diegdama savąjį *atminties kalendorių* bei įvairiomis formomis (nuo paminklų statymo iki toponimikos) viešojoje erdvėje kurdama *atminties kraštovaizdį*, valdžia siekia įtvirtinti jos interesus atitinkančią atminimo kultūrą. Formuojamos atminimo kultūros dalimi tampa ir atitinkamo istorinio naratyvo įtvirtinimas. Politinis režimas siekia įtvirtinti tokį istorinį pasakojimą, kuris tarnautų jo simboliui kapitalui didinti ir legitimuoti jį visuomenės akyse.

Lietuvos Respublikoje (1918–1940) po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo įsitvirtino autoritarinis režimas. Jį rėmė Lietuvių tautininkų sąjunga (tautininkai), kurios ideologija buvo lietuviškas nacionalizmas. Tautininkai save kildino iš XIX a. pabaigoje prasidėjusio lietuvių tautinio judėjimo ir šalinė jo simbolinį kapitalą. Priminsime, kad lietuviško valstybingumo atkūrimas sietas su XIX a. pabaigoje, lietuvių tautinio atgimimo metu, kilusiu lietuvių nacionaliniu judėjimu, todėl jo simbolinis kapitalas tuo metu buvo labai svarbus. Nenuostabu, kad ir XIX a. lietuvių tautinio atgimimo ir tautinio judėjimo simbolinį kapitalą pretendavo visos lietuvių politinės partijos – pavyzdžiui, įtakinga Krikščionių demokratų partija. Reikia pažymėti, kad ši tautininkų politiniu oponentu buvusi ir su Katalikų Bažnyčia artimai susijusi politinė jėga turėjo gerokai daugiau pagrindo savintis minėtą simbolinį kapitalą, nes katalikų dvasininkija gerokai aktyviau dalyvavo lietuvių tautiniame judėjime nei būsimi tautininkų partijos veikėjai.

Tyrimo problema: A. Smetonos autoritarinis režimas užkirto kelią jo politinių oponentų veikimui, vadinas, savo rankose galėjo sutelkti visus svarbiausius atminimo kultūros formavimo instrumentus ir siekti monopoliskai įtvirtinti jo interesus atitinkančią istorinį pasakojimą, aiškinantį, kaip lietuvių tautinio atgimimo metu XIX a. pabaigoje atsirado lietuvių tautinis judėjimas. Išties politinių partijų veiklai kelias tuo metu buvo užkirstas, tačiau politinio režimo atžvilgiu opoziciškai nusiteikusias visuomenės organizacijos galėjo veikti. Peršasi prielaida, kad viešojoje erdvėje buvo galimybė egzistuoti su politiniu režimu nesusijusiems ar net jam oponuojantiems visuomeninių judėjimų reprezentuojamiems istoriniams naratyvams – taip pat ir kalbantiems apie lietuvių tautinio atgimimo metą. Straipsnyje bandoma atsakyti į klausimą, ar Lietuvos Respublikoje (1918–1940), esant autoritariniam A. Smetonos režimui, viešojoje erdvėje galėjo atsirasti su politiniu režimu nesusijusių ar net jam oponuojančių visuomeninių judėjimų reprezentuojamų istorinių naratyvų². Ieškodami atsakymo, nusprendėme dėmesingiau pažvelgti į katalikiškos organizacijos – ateitininkų judėjimo – Lietuvos Respublikos (1918–1940) laikotarpiu reprezentuotą istorinį naratyvą

¹ Vasilijus Safronovas, „Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos“, in *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarė Alvydas Nikžentaitis (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011), 39–64.

² Straipsnis parengtas įgyvendinant Klaipėdos universiteto tiriamąjį projektą „Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: tarp pasakojimų apie patirtis ir atminties politikos“. Finansavimą projektui skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT) pagal mokslininkų grupių priemonę, sutarties Nr. S-MIP-19-40.

apie XIX a. pab. vykusį lietuvių tautinį atgimimą. Ateitininkai tyrimui buvo pasirinkti dėl kelių priežasčių: tai buvo su valdžioje esančiu politiniu režimu nesusaistytas ir net veikimo varžymą patyręs visuomeninis judėjimas, ateitininkų organizacija buvo katalikiškos inteligentijos ugdymo terpė, ateitininkų atstovai buvo įtakingi katalikiškos visuomenės veikėjai. Svarbu ir tai, kad istorikų bendruomenę Lietuvos Respublikoje (1918–1940) tyręs Valdas Selenis teigia, jog tarp jų raiškiai išsiskiria artimais tarpusavio ryšiais susijusi istorikų ateitininkų grupė³, kuri, jo manymu, vertinant visos bendruomenės mastu buvo „sąlyginai nemaža“⁴. V. Selenis iki šiol buvo vienintelis, atkreipęs dėmesį į istorikų ateitininkų bendruomenę.

Tyrimo objektas: ateitininkų vaidmuo formuojant atminimo kultūrą Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.). Straipsnio tikslas: atskleisti ateitininkų judėjimo vaidmenį Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) laikotarpiu visuomenei pateikiant istorinį naratyvą apie XIX a. lietuvių tautinį atgimimą. Darbo uždaviniai: atskleisti atminties kultūros svarbą ateitininkų judėjimui; išskirti Lietuvos istorijos laikotarpius, kurie ateitininkams atrodė svarbiausi; nustatyti su ateitininkų judėjimu siejamų istorikų vaidmenį tyrinėjant lietuvių tautinį atgimimą XIX a.; atskleisti ateitininkų vaidmenį mokykliniuose vadovėliuose pateikiant pasakojimą apie XIX a. lietuvių tautinį atgimimą. Uždaviniams spręsti buvo naudojami aprašomasis, analitinis ir sintezės metodai.

Ateitininkai ir Lietuvos istorijos vaizdiniai

Ateitininkų judėjimas gimė XX a. pradžioje, kai būrelis į lietuvių tautinį judėjimą įsitraukusių jaunosios kartos atstovų, gausinančių savo akademines žinias Vakarų Europos katalikiškuose universitetuose, vadovaudamiesi popiežiaus Leono XIII socialinės doktrinos dvasia ėmė svarstyti ir kurti planus apie aktyvesnę Bažnyčios socialinę misiją sekuliarėjančiame ir socialinių iššūkių kamuojamame pasaulyje⁵. Rengdamiesi šią misiją įgyvendinti Lietuvoje, jie dairėsi bendražygių tarp pasauliečių, tačiau katalikiškos pasaulietinės inteligentijos gretos buvo menkos. Siekiant išspręsti katalikiškos pasaulietinės inteligentijos stygiaus problemą gimė ateitininkų judėjimas, kurio tikslas – telkti katalikišką akademinę jaunuomenę ir ugdyti ją inteligento kataliko misijai.

Slapta katalikiška moksleivių ateitininkų organizacija buvo įkurta 1911 m. Kaune, o laisvai veikti negalinčius bendraminčius telkė tais pačiais metais pradėtas leisti jaunimui skirtas žurnalas „Ateitis“. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ateitininkų veikimo centras iš Lietuvos persikėlė į Rusiją kartu su ten evakuotomis gimnazijomis bei pasitraukusiais moksleiviais ir inteligentija. 1918 m. rudenį ateitininkai grįžo į

³ Valdas Selenis, „Zenonas Ivinskis 1918–1940 metų istorikų bendrijos kontekste“, *Soter* 29 (57) (2009), 89.

⁴ —, „Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940 m.) istorikų ideologinės pažiūros“, *Logos* 57 (2008), 219.

⁵ Plačiau apie ateitininkų judėjimo genezę žr. Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.)* (Vilnius: Naujasis židynys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010).

nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą. Tuomet ne vienas iš jų, palikęs gimnazijos suolą, stojo į savanorių gretas ar aktyviai įsitraukė į valstybės ir savivaldos organų kūrimą.

Ateitininkų įtaką ir dominavimą tarp katalikiškų organizacijų trečiojo dešimtmečio pradžioje liudija tai, kad 1920 m. rugpjūtį Kaune įvykęs I lietuvių katalikų moksleivių kongresas iš esmės buvo ateitininkų kongresas. Kongreso metu susikūrė Ateitininkų sendraugių susivienijimas ir buvo įkurta Vyriausioji ateitininkų sąjungos taryba, vienijanti moksleivių ir studentų ateitininkų sąjungas. Šios sąjungos tarybos pirmininku buvo išrinktas Pranas Dovydaitis. „Ateities“ redaktoriumi tapo Leonas Bistras⁶. Ateitininkų skaičius sparčiai augo: 1919 m. buvo 19 moksleivių ateitininkų kuopų, kuriose buvo apie 1 500 narių, o 1925 m. pirmąjį pusmetį veikė 60 kuopų, kuriose buvo 5 400 narių. Studentų ateitininkų sąjunga išaugo nuo 31 nario 1921 m. iki 273 narių 1925 m.⁷

1927 m. liepą įvyko reorganizacinė ateitininkų konferencija, kurioje nutarta glaudžiais ryšiais susaistyti ateitininkų moksleivių, studentų bei sendraugių sąjungas ir įkurti visus ateitininkus vienijančią Ateitininkų federaciją. Tai padėjo pamatą ateitininkų judėjimo tęstinumui, kad jaunuolis, tapęs ateitininkų bendruomenės nariu, juo liktų visą gyvenimą⁸. Ateitininkų judėjimas trečiojo dešimtmečio gale jautėsi kaip niekad stiprus ir įtakingas. Tautininkų valdžia į ateitininkus žvelgė įtariai, nuogaustadama, kad jų oponentai krikdemai politinėje kovoje gali pasinaudoti išpūdingu ateitininkų potencialu. Todėl 1930 m., naujųjų mokslo metų išvakarėse, valdžia uždraudė ateitininkams veikti mokyklose (jų gretose, kaip minėta, daugiausia buvo katalikų gimnazistų). Moksleivių ateitininkų veiklos suvaržymas sukėlė aštrų valdžios ir Katalikų Bažnyčios konfliktą. Šiai ateitininkų sąjungai teko veikti nelegaliai, tačiau jos veikla nenutrūko ir, Ateitininkų federacijos duomenimis, jos narių skaičius labai nesumažėjo.

Nors moksleivių ateitininkų organizacijos veikimas buvo apribotas, tačiau studentai ateitininkai iš esmės galėjo veikti laisvai ir jų gretos buvo gana plačios: 1932 m. kas penktas VDU studentas buvo ateitininkas⁹. Nuo trečiojo dešimtmečio pabaigos studijas baigę ateitininkai formavo naująją katalikiškos inteligentijos kartą – jie buvo ir akademiniai intelektualai, ir eiliniai inteligentijos atstovai. Galima teigti, kad nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios ateitininkų sendraugių įtaka katalikiškoje visuomenėje tapo itin stipri, o jų rankose atsідūrė iš esmės visa pasaulietinė katalikų spauda. Šioje katalikiškoje spaudoje dažnai buvo gręžiamasi į XIX a. istoriją, pabrėžiant išskirtinai svarbų katalikų dvasininkijos vaidmenį lietuvių tautiniame judėjime.

Naujos katalikų inteligentijos kartos (ateitininkų) kūriniu galima laikyti 1931 m. pradėtą leisti „Naująją Romuvą“ – įtakingiausią kultūros žurnalą Lietuvos Respublikoje

⁶ „Ateitininkų gyvenimo kronika“, *Ateitis* 4–5 (1920), 152; „Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų konferencija 6–8 d. rugpjūčio Kaune“, *Ateitis* 8–9 (1921), 201–207.

⁷ Simas Sužiedėlis, „Jubiliejaus kongreso posėdžiai“, *Ateitis* [specialus *Ateities* numeris, skirtas II Jubiliejiniam kongresui] (1925), 132.

⁸ Katalikų veikimo centro Vyriausios valdybos 1927 m. veiklos ataskaita, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 83.

⁹ Albinas Graževičius, „Vyt. D. U-to Stud. Ateitininkų Sąjungos dešimtmetis“, *Naujoji Romuva* 25 (1932), 593.

(1918–1940). Nors šis Juozo Keliuočio redaguojamas žurnalas skelbėsi į tautinės kultūros darbą buriantis visus žmones, nepaisant jų ideologinių simpatijų, tačiau į jo, vienareikšmiškai pasisakančio už krikščionišką lietuvišką kultūrą, gretas pirmiausia susibūrė jaunieji katalikų intelektualai¹⁰. Atsirado net savotiškas artimiausių žurnalo bendradarbių ir bendraminčių būrys, pasak J. Keliuočio, buvęs keistu klubu, neturėjusiu nei įstatų, nei valdybos, jo narius vienijo „tikėjimas savo galia tamsią dabartį paversti šviesia ateitimi“¹¹. Reikia pažymėti, kad neformaliu šiuos bendraminčius vienijančiu saitū buvo priklausymas ateitininkų organizacijai. „Naujoji Romuva“, tiksliau, greta jos susibūrę katalikų intelektualai, kūrė tautinės kultūros diskursą, o jis buvo neįmanomas be nacionalinės istorijos naratyvo.

1927 m. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos veikėjas Vincas Kveska studentus, kurie savo organizaciją pavadino Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto vardu, išvadino obskurantais¹². Jis turėjo galvoje studentų ateitininkų visuomenininkų klubą „Vytautas“. Šio klubo pirmininkas Stasys Gabaliauskas krikdemų dienraštyje netrukus atkirto: „Jeigu mes mokėtumėm tikrai gerbti tautos praeitį, gerai pažintumėm praeities galiūnų dvasią, turbūt, nereikėtų ieškoti naujų kelių, nes užtektinai iš tautos praeities stiprybės pasisėmę galėtumėm kultūriškai ir ekonomiškai prikelti savo kraštą“¹³. Dėmesys Lietuvos istorijai lydėjo visų ateitininkų veiklą – geriausiai tai liudija studentų ateitininkų organizacijų pavadinimai: 1932 m. VDU greta studentų ateitininkų klubo „Vytautas“ veikė studentų ateitininkų korporacija „Kęstutis“, studentų ateitininkų draugija „Birutė“ bei studentų ateitininkų sporto klubas „Gražina“¹⁴. Šie studentų draugijų pavadinimai rodė žavėjimąsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija, tiksliau, jos tarpsniu nuo įkūrimo iki Vytauto Didžiojo mirties.

Kitas istorijos tarpsnis, traukęs ateitininkų dėmesį, – XIX a. Lietuva: didžiausias katalikų visuomenės herojus Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, knygnešiai, lietuvių tautinio atgimimo istorija, kuri baigėsi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Politinio režimo varžymai (spaudos cenzūra, visuomeninio veikimo laisvės apribojimas) taip pat skatino aliuzijas į lietuvių patirtus varžymus gyvenant Rusijos imperijoje, pirmiausia – lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą. 1929 m. ateitininkai aktyviai įsitraukė į lietuviškos spaudos atgavimo 25-erių metų sukakties minėjimą. Priminsime, kad tuo metu katalikišką spaudą Lietuvoje ribojo valdžios cenzūra. Katalikų veikėjai, reikalaudami jos laisvės, primindavo valdžiai Katalikų Bažnyčios ir katalikiškos visuomenės nuopelnus kovoje už lietuviškos spaudos laisvę carinėje Rusijoje. Vyriausioji Ateitininkų federacijos valdyba spaudos atgavimo 25-mečio proga išplatino atsišaukimą, kuriame, priminus lietuvių tautos kovą už spaudos laisvę,

¹⁰ Juozas Eretas, *Kazys Pakštas* (Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1970), 93.

¹¹ Juozas Keliuotis, „Atsiminimai apie Vaižgantą“, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, f. 31, s. v. 49, l. 28.

¹² Vincas Kveska, „Naujųjų kelių bieškant. Liaudies sugeltos krūtinės balsas“, *Lietuvos žinios*, 1927 m. gegužės 20 d.

¹³ Stasys Gabaliauskas, „Gerbkime savo tautos praeitį“, *Rytas*, 1927 m. birželio 11 d.

¹⁴ Graževičius, „Vyt. D. U-to Stud. Ateitininkų Sąjungos dešimtmetis“, 593.

pabrėžta, kad šios herojiškos kovos atminimas visuomenę ir šalies valdžią įpareigoja atitinkamai elgtis lietuviškos spaudos atžvilgiu – nevaržyti spaudos laisvės¹⁵. Tuo metu katalikiškoje spaudoje akcentuota mintis, kad, reikalaujant katalikiškos spaudos laisvės, sekama lietuvių, kovojusių už spaudos laisvę carizmo laikais, idealais¹⁶.

Konceptualiausiai į praeitį, kartais net per istoriosofinę prizmę, žvelgė aplink „Naująją Romuvą“ susibūrę katalikų intelektualai. Istorija buvo laikoma tautinės tapatybės saugos ir tautinės savimonės ugdymo instrumentu. 1932 m. „Naujojoje Romuvoje“ Adolfas Šapoka rašė: „Išauklėti tikrai sąmoningą, ryšį jaučiančią ir susiklausančią tautą galime tik padedami istorijos. Rodyti savo senovę, tautos kryžiaus kelią ypač reikalinga jaunajai kartai. O rodyti mes turim ką. Mūsų praeities mums negali užginčyti niekas. Ji nebuvo paprasta. Ji iš tikro didinga“¹⁷. Jam pritardamas Jonas Matusas antrino: „Tėvynės istorija maitina tautinį auklėjimą. Senelių pažinimas yra kietasis tėvynės meilės pagrindas“¹⁸. Ragindamas „rasti (ir parodyti) lietuvius Lietuvoje“, A. Šapoka pabrėžė neatidėliotiną būtinybę visuomenei pateikti moksliskai pagrįstą nacionalinės istorijos naratyvą, nes „reikalas auklėti tautą pasinaudojant praeities lobynu nelaukia“¹⁹.

Žvelgdamas į „Naujosios Romuvos“ pastangas formuoti naują nacionalinės istorijos naratyvą Kauno centrinio valstybės archyvo vedėjas kun. Juozapas Stakauskas 1936 m. spalį rašė: „Ypatingą savo dėmesį ji telkia į mūsų tautos ideologiją ir su ja susijusį istorijos mokslą. Apie šį rimtąjį žurnalą susibūrė mūsų jauni istorikai, kurie užimponavo skaitytojus bandymais pradėti kurti lietuvišką Lietuvos istoriją“²⁰. Šie J. Stakausko minėti apie „Naująją Romuvą“ susibūrę istorikai buvo Adolfas Šapoka, Zenonas Ivinskis, Povilas Štuopys, Paulius Šležas, Jonas Matusas ir Petras Klimas. Galima pridurti, kad P. Šležas buvo charakterizuotas kaip istorikas, kuris „savo straipsniais vykusiai informuoja mūsų visuomenę apie XIX amžiaus įvykius, kurie ligi šiol nėra plačiai išpopuliarinti“²¹. Beveik visi (išskyrus Petrą Klimą) išvardinti „Naujosios Romuvos“ istorikai buvo ateitininkai ir priklausė V. Selenio išskirtai istorikų ateitininkų grupei²².

Vadovėlinis pasakojimas apie lietuvių tautinį atgimimą XIX a.

J. Stakauskas „Naujosios Romuvos“ aplinkos istorikų charakteristiką pateikė A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ pasirodymo 1936 m. išvakarėse. Švietimo ministerijos vadovai, inicijavę šios istorijos rašymą, galvojo ne tik apie mokyklos poreikius,

¹⁵ „Spaudos atgavimo 25 m. sukaktuvės“, *Židinys* 4 (1929), 357.

¹⁶ *Ibid.*, 356.

¹⁷ Adolfas Šapoka, „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Naujoji Romuva* 21 (1932), 481.

¹⁸ Jonas Matusas, „Ką mes darom savo istorijai?“, *Naujoji Romuva* 49 (1932), 1070.

¹⁹ Šapoka, „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, 482.

²⁰ Juozas Stakauskas, „Istorikai – Naujosios Romuvos bendradarbiai“, *Naujoji Romuva* 40 (1936), 778–779.

²¹ *Ibid.*

²² Selenis, „Zenonas Ivinskis“, 89–90.

bet ir apie „vidutinį skaitytoją inteligentą“²³. „Lietuvos istorijos“ autoriais tapo jau minėtieji „Naujosios Romuvos“ aplinkos žmonės bei prie jų prisijungęs Juozas Jakštas. A. Šapokos redaguotą Lietuvos istorijos sintezę galima laikyti solidžiausiu „Naujosios Romuvos“ aplinkos istorikų įgyvendintu kolektyviniu projektu istorijos baruose, tačiau šis darbas svarbus ir dėl mokyklai bei visuomenei pateikto pasakojimo apie XIX a., kuriam vietos vadovėlyje nepagailėta.

1936 m. oficialiame Švietimo ministerijos mėnraštyje „Tautos mokykla“ istorikas ir pedagogas Povilas Štuopis, svarstydamas apie Lietuvos istorijos dėstymą mokyklose, pažymėjo, kad ji tarsi dalijama į dvi dalis: jo žodžiais, „senąją istoriją“ ir „naująją istoriją“, kurių skiriamoji riba – Abiejų Tautų Respublikos egzistencijos pabaiga. Jis neneigė „senosios istorijos“ vaidmens jaunosios kartos tautiniam ugdymui, tačiau manė, kad „naujoji istorija“ šiuo požiūriu gali duoti nelyginamai daugiau, nes tai, jo žodžiais tariant, „laimėjimų grandis beveik nuo nieko ligi nepriklausomos moderniškios valstybės“. Teigdamas, kad „naujamajai istorijai“ mokykliniuose vadovėliuose skiriama „juokingai mažai vietos“, nes ją užgožia „senoji istorija“, P. Štuopis įrodinėjo, kad „senoji istorija“ privalo „daug savo vietos užleisti gyvenimiškai aktualiajai naujamajai istorijai“²⁴.

A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“ iš esmės atitiko P. Štuopio lūkesčius dėl dėmesio „naujamajai istorijai“. Priminsime, kad iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio vienu populiariausių mokyklinių Lietuvos istorijos vadovėlių autoriumi buvo kunigas ir istorikas Antanas Alekna (1872–1930). Pirmas jo istorijos vadovėlis pasirodė dar Rusijos imperijos laikais, o Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo išleista keletas įvairios paskirties ir apimties vadovėlių²⁵, kuriuos galima laikyti atspindinčiais Katalikų Bažnyčios ir katalikiško elito požiūrį į XIX a. Lietuvos istoriją ir lietuvių tautinį atgimimą. Šiuose vadovėliuose galima pastebėti tam tikrą autoriaus požiūrio dinamiką bei atsirandančius naujus akcentus, tačiau iš esmės jie nesiskyrė.

A. Alekno nuomone, lietuvių tautinis atgimimas prasidėjo XIX a. pradžioje Žemaitijoje, o neformaliu šio judėjimo vadovu tapo Žemaičių vyskupas kunigaikštis Juozapas Arnulfas Giedraitis, greta kurio telkėsi „patriotai bajorai ir kunigai“. Teigta, kad tautinį judėjimą vėliau sustiprino iš valstiečių luomo kilusi inteligentija, o labiausiai lietuvių tautai nusipelnusiais valstietiškos kilmės inteligentais buvo laikyti Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius ir istorikas Simonas Daukantas²⁶. Pagrindiniu lietuvių tautinio atgimimo herojumi A. Alekna laikė Žemaičių vyskupą M. Valančių. 1925 m. išleistame „Lietuvos istorijos pradžiamokslyje“ lietuvių tautinio atgimimo istorija iš esmės buvo pateikta kaip pasakojimas apie M. Valančių, kuris vadintas „dideliu tautos vadu“, išmokiusiu visuomenę priešintis rusinimui, kad būtų išsaugota katalikiška ir

²³ *Lietuvos istorija*, redaktorius Adolfas Šapoka (Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1936), VI.

²⁴ Povilas Štuopis, „Naujoji Lietuvos istorija“, *Tautos mokykla* 9 (1936), 207–209.

²⁵ Antanas Alekna, *Lietuvos istorija* (Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1920); —, *Lietuvos istorija* (Tilžė: J. Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1923); —, *Lietuvos istorija* (Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1925).

²⁶ —, *Lietuvos istorija* (Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1920), 72–73.

lietuviška tapatybė²⁷. A. Alekno vadovėliuose buvo pabrėžtas lemtingas lietuvių katalikų dvasininkų vaidmuo lietuvių tautiniame judėjime.

Suprantama, A. Alekna buvo ne vienintelis Lietuvos istorijos vadovėlių autorius, tačiau jis ryškiausiai reprezentavo katalikiškos visuomenės požiūrį į Lietuvos istoriją. Po jo mirties 1930 m. ši darbą perėmė su „Naują Romuva“ siejami istorikai, tarp kurių buvo ir Paulius Šležas. Galima teigti, kad jis tapo beveik pagrindiniu vadovėlinių pasakojimų apie XIX a. Lietuvą autoriumi. Pridursime, kad P. Šležas, studijuodamas VDU Teologijos-filosofijos fakultete, tapo ateitininku, o jo mokslinę ir publicistinę veiklą lydėjo socialinis aktyvumas ateitininkų bendruomenėje²⁸.

Ketvirtajame dešimtmetyje pasirodė keletas Lietuvos istorijos vadovėlių, kuriuose pateiktus pasakojimus apie lietuvių tautinį atgimimą parašė P. Šležas. Lyginant šių vadovėlių pasakojimus galima pastebėti atsirandančius naujus akcentus, tačiau esmės nesikeitė. 1934 m. išleistame istorijos vadovėlyje, kurį P. Šležas parašė drauge su Ignu Malinausku, lietuvių tautinio atgimimo istorija pasakojama nuo XIX a. pirmosios pusės, pateikiant asmenybių, laikomų pagrindiniais lietuvių tautinio judėjimo veikėjais, biografijas. Pasakojimas pradamas nuo S. Daukanto, kuris pristatomas kaip pirmasis istorikas, lietuviams gimtąja kalba papasakojęs jų tautos istoriją ir taip žadinęs tautinę savimonę. Toliau pasakojama apie vyskupą M. Valančių, kurio pagrindiniais nuopelnais laikyti parapinių mokyklų gimtąja kalba steigimas, raginimas vyskupijos dvasininkams rūpintis tikinčiųjų sielovada gimtąja kalba ir visapusiškas lietuvių kalbos vartojimo skatinimas, taip pat primenama, kad pats vyskupas rašė ir leido lietuviškas knygas. Akcentuota, kad caro valdžiai uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis būtent M. Valančius pradėjo rūpintis lietuviškos spaudos leidyba už Rusijos imperijos sienų ir jos nelegaliu gabenimu į Lietuvą²⁹. Tiesa, pasakojimas apie caro valdžios įvestą lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą pirmiausia sietas ne su lietuvių tautinio atgimimo istorija, bet su pasakojimu apie 1863 m. sukilimą. Draudimas parodytas kaip skaudi šio sukilimo pasekmė – Lietuvai tekusi caro valdžios bausmė³⁰.

1936 m. išleistame drauge su V. Čižiūnu parašytame Lietuvos istorijos vadovėlyje P. Šležas į lietuvių tautinio atgimimo naratyvą jau įtraukė pasakojimą apie kovą už lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis laisvę – lietuviškos spaudos leidybos organizavimą už Rusijos imperijos sienų, nelegalų jos gabenimą ir platinimą. Čia labai akcentuotas knygnešių vaidmuo – pasakota apie Saudargo klebono kunigo Martyno Sederevičiaus ir knygnešio Jurgio Bielinio nuopelnus platinant lietuvišką spaudą. P. Šležas ypač pabrėžė Katalikų Bažnyčios bei atskirų dvasininkų vaidmenį lietuvių tautinio atgimimo istorijoje. Pasakojant apie lietuvišką spaudą nurodyta, kad iš pradžių buvo leista vien religinio turinio spauda ir tik gerokai vėliau pasirodė pirmasis pasaulietinio

²⁷ Antanas Alekna, *Lietuvos istorija* (Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1925), 55–59.

²⁸ „A. A. Paulius Šležas“, *Naujoji Romuva* 19 (1938), 435; Adolfas Šapoka, „A. A. Paulius Šležas“, *Naujoji Romuva* 20 (1938), 461–462.

²⁹ Paulius Šležas, Ignas Malinauskas, *Lietuvos istorija* (Kaunas: Sakalo b-vė, 1934), 94–105.

³⁰ *Ibid.*, 89.

turinio lietuviškas laikraštis „Aušra“. Be to, kalbant apie katalikiškos periodinės spaudos vaidmenį pabrėžta, kad plačiam skaitytojų ratui skirtą laikraštį „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ („Apžvalga“) katalikiška inteligentija įkūrė tuo pat metu, kai Vincas Kudirka pradėjo leisti „Varpą“. P. Šležas teigė, kad pagrindinis „Apžvalgos“ leidėjų tikslas buvo sutrukdyti Rusijos imperijos siekiui lietuvius paversti stačiatikiais ir surusinti, jis akcentavo nepaprastą šio laikraščio karingumą ir įrodinėjo, kad būtent šiame laikraštyje paskelbtos publikacijos ne vieną lietuvių paskatino aktyviai įsitraukti į kovą už lietuvių tautos teises³¹.

P. Šležas Žemaičių vyskupą M. Valančių laikė pirmuoju, ėmusiu skatinti lietuvių tautą priešintis caro valdžios politikai. Jis tvirtino, kad vyskupas ne tik organizavo nelegalios lietuviškos spaudos leidybą, bet ir pirmasis savo švietėjiško turinio knygelėse ėmė mokyti žmones, kaip praktiškai reikia priešintis caro valdžiai. Pabrėžta, kad sekdami būtent šiais patarimais lietuviai gynė savo tautinę tapatybę ir ryžtingai priešinosi bandymams juo paversti stačiatikiais ir rusais. Kaip visuomenės priešinimosi pavyzdžiai buvo pateiktos Kražių bažnyčios gynimo ir Mintaujos gimnazistų katalikų atsisakymo melstis rusiškai istorijos³².

1936 m. buvo išleistas Lietuvos Respublikos laikotarpiu autoritetingiausias šalies istorijos vadovėlis – Antano Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“. Jos skyrių „Lietuva rusų valdžioje“, pasakojantį apie „ilgąjį XIX a.“ Lietuvoje, parašė P. Šležas. Šis skyrius apėmė laikotarpį nuo Abiejų Tautų Respublikos žlugimo iki Pirmojo pasaulinio karo, jame lietuvių visuomenei pirmąkart buvo pateikta tokia plati šio laikotarpio istorijos sintezė. Daugiausia dėmesio buvo skiriama iššūkiams, su kuriais lietuvių tauta susidūrė būdama carų valdžioje, pagrindinis iš jų – Rusijos bandymas paversti Lietuvą integralia Rusijos imperijos dalimi.

P. Šležas daugiausia pakartojo anksčiau išleistuose ir čia aptartuose vadovėliuose pateiktą pasakojimą. Lietuvių tautinį atgimimą jis siejo su socialiniais visuomenės pokyčiais XIX a. antroje pusėje, kai dėka prasidėjusių demokratėjimo procesų valstiečiai galėjo viešai kelti savo kultūrinius reikalavimus. Tautinis atgimimas kildintas iš valstietiškos kilmės lietuvių tautinio sąjūdžio, kurio veikėjai atsiribojo nuo lenkiškos kultūros, istorinėje Lietuvos valstybėje užvaldžiusios bajorijos luomą, įtakos³³. Lietuvių tautinio judėjimo idėjinėmis ištakomis laikytos XIX a. pradžioje iš Vakarų Europos į Lietuvą atėjusios nacionalizmo idėjos bei tuo pat metu visoje Europoje kilęs susidomėjimas liaudimi ir jos kūryba – tai savo ruožtu skatino domėtis lituanistika. Veikiant šioms idėjoms, XIX a. pradžioje Žemaitijoje gimė tautinis žemaičių bajorų sąjūdis. Šio „žemaičių tautiškojo ir kultūriško judėjimo centras“ buvo vyskupo J. A. Giedraičio rezidencija Alsėdžiuose, o pats vyskupas buvo „karštas žemaičių patriotas ir uolus

³¹ Paulius Šležas, Vaclovas Čižiūnas, *Lietuvos istorija* (Kaunas: Sakalas, 1936), 98–81.

³² *Ibid.*, 105–107.

³³ *Lietuvos istorija*, redaktorius Adolfas Šapoka, 494–495.

švietimo rėmėjas³⁴. Kaip svarbiausi ankstyvojo lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjai nurodyti S. Daukantas ir M. Valančius, pabrėžta valstietiška jų kilmė³⁵.

P. Šležo parengtame pasakojime daug dėmesio skirta Katalikų Bažnyčios ir dvasininkijos padėčiai XIX a. atskleisti. Tai netgi kūrė įspūdį, kad katalikų dvasininkai buvo pagrindiniai XIX a. Lietuvos istorijos veikėjai – ypač kalbant apie lietuvių tautinį judėjimą. Pasakojime apie lietuviškos tapatybės išsaugojimą ir kovą prieš rusinimą pagrindinis vaidmuo skirtas lietuvių dvasininkams. Ypač pabrėžtas lietuviškų parapiinių mokyklų vaidmuo ir Bažnyčios pastangos jas išlaikyti. Teigta, kad Bažnyčia suvaidino reikšmingą vaidmenį saugant lietuvišką tapatybę. Pagrindiniais lietuvių tautinio atgimimo pradžios veikėjais tapo lietuvių dvasininkija, o autoritetingiausiu tautinio judėjimo veikėju matytas vyskupas M. Valančius. Jo įkurtos blaivybės draugijos buvo laikytos ne tik tautos blaivinimo ir dorinimo instrumentu, bet ir visuomeninio gyvenimo mokykla bei pirmomis tikromis lietuviškomis draugijomis. M. Valančius pristatytas ir kaip pagrindinis pasipriešinimo rusinimui organizatorius.

Greta M. Valančiaus minėti ir kiti dvasininkijos atstovai, aktyviai įsitraukę į lietuviškos spaudos platinimą – pavyzdžiui, Sudargo klebonas Martynas Sederavičius. Buvo pabrėžta, kad pirmosios lietuviškos spaudos platinimo draugijos atsirado dėka kunigų bei bažnyčios tarnų, ir tik vėliau į platinimą įsitraukė pasauliečiai inteligentai. Teigta, kad pirmiausia kunigija, o tik vėliau pasauliečiai inteligentai Mažajoje Lietuvoje ėmė leisti lietuviškas knygas ir jas gabenti į Lietuvą. Pripažindamas pirmųjų lietuviškų laikraščių „Aušra“ ir „Varpas“, tarnavusių lietuviškos tautinės savimonės ugdymui, svarbą P. Šležas akcentavo katalikiškos periodinės spaudos vaidmenį ir teigė, kad ji ragino kovoti su rusinimu ir jam priešintis³⁶.

Pažymėtina, kad kalbant apie pasipriešinimą rusinimui dominavo pasakojimai apie lietuvių katalikų kovą – Kražių bažnyčios gynimą, moksleivių gimnazistų atsisakymą melstis rusiškai Mintaujoje, stiprėjančią tautinę savimonę kunigų seminarijose. Atskiras skyrius buvo skirtas pasakojimui apie kovą dėl lietuviškų pamaldų katalikų bažnyčiose. Herojiškiausiu kovos už lietuviškos tapatybės išsaugojimą epizodu buvo laikyta Kražių bažnyčios gynimo istorija, pabrėžta ypatinga jos reikšmė tautiniam judėjimui. Teigta, kad būtent Kražių skerdynių metu pademonstruotas „rusų žiaurumas pirštu prikišamai parodė priespaudos jungą, o laiminga kovos pabaiga padrąsino dar griežčiau kovoti su priespauda. Lietuviškoji spauda dar labiau paplito; šaukdama į kovą, ji nuolat rodė šitą dangaus keršto šaukiančią rusų valdžios nuodėmę – Kražių skerdynes“. Pateikiami faktai skaitytojui piršo nuostatą, kad pasipriešinimo rusinimui kovos dvasiniais vadovais buvo dvasininkijos atstovai. Pavyzdžiui, kalbant apie Mintaujos gimnazijos moksleivių atsisakymą melstis rusiškai pabrėžta, kad tokiam žingsniui moksleiviai ryžosi paskatinti katalikų kapeliono³⁷.

³⁴ *Lietuvos istorija*, redaktorius Adolfas Šapoka, 495–497.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*, 499–507.

³⁷ *Ibid.*, 507–512; 526–530.

Pažvelgę į P. Šležo tekstą A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ matome, kad pagrindinis šios lietuvių tautos istorijos herojus buvo katalikų dvasininkija, nuosekliai kovojusi už tai, kad lietuvių tauta išsaugotų savo tapatybę. Lietuvių dvasininkijos atstovai buvo parodyti kaip pagrindiniai kovotojai ir dėl lietuvių kalbos teisių, ir dėl tautinio identiteto – ši kova vyko tiek Bažnyčios viduje, tiek viešajame gyvenime. Pasaulietinės inteligentijos vaidmuo, lyginant su pabrėžtu katalikų dvasininkų vaidmeniu, atrodo gerokai blankesnis, juk pagrindinis lietuvių tautinio atgimimo herojus buvo tautiškai susipratęs lietuvis kunigas. P. Šležas nepamiršo paminėti ir ateitininkų organizacijos vaidmens. Jis teigė, kad 1911 m. įkurta „katalikiška ir tautiška organizacija „Ateitis“ buvo pirmoji lietuvių moksleivių organizacija, kuriai priklausė „beveik visa mokslus einanti jaunuomenė“³⁸. Tik vėliau greta moksleivių žurnalo „Aušrinė“ susitelkė socialistinės pakraipos moksleivių organizacija, tačiau iki pat 1917 m. revoliucijos ji buvo negausi³⁹.

A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“, lyginant su kitais Lietuvos Respublikoje (1918–1940) pasirodžiusiais istorijos vadovėliais, sulaukė didžiausios viešos polemikos. Šiam leidiniui išsakytoms pastaboms aptarti 1938 m. buvo sušaukti net keli specialūs Lietuvos istorijos draugijos posėdžiai⁴⁰. Nesigilindami į visas tuomet nuskambėjusias pastabas, atkreipsime dėmesį tik į tas, kurios buvo susijusios su lietuvių tautiniu judėjimu XIX a. Ypač aštri buvo viešai nuskambėjusi kairiųjų pažiūrų istoriko Augustino Janulaičio kritika, kuri pirmiausia nukrypo į vadovėlio skyrių „Lietuva rusų valdžioje“. Jis teigė, kad lietuvių tautiniame judėjime nepelnytai sureikšmintas Katalikų Bažnyčios ir dvasininkų vaidmuo ir, pavyzdžiui, ragino esmingai revizuoti M. Valančiaus vertinimą, kaltindamas jį konformistine laikysena caro valdžios atžvilgiu. A. Janulaitis sumenkino M. Valančiaus švietėjiškos literatūros poveikį žmonių kovai už savo etninės ir religinės tapatybės išsaugojimą ir teigė, kad jei žmonės ir priešinosi caro valdžiai gindami savo tikėjimą, tai esąs „ne jo ir ne jo įpėdinių, ne katalikybės nuopelnas“, ir kaip tai patvirtinantį pavyzdį pateikė Kražių skerdynių istoriją, kai žmonės, jo teigimu, stojo ginti bažnyčios patys, nes „vyskupas (Paliulionis), dekanas, klebonas, kamedorius, visi, kurie apsiėmė ganyti aveles, sunkioj valandoj jas paliko“⁴¹. A. Janulaitis kritikavo autorius, kurie lietuvių tautinio judėjimo istorijoje pabrėžė vien Katalikų Bažnyčios ir dvasininkijos vaidmenį, nutylėdami kairiųjų politinių jėgų (pirmiausia socialdemokratų) nuopelnus. Istoriko nuomone, pasakojimo apie XIX a. pataisyti neįmanoma: „XIX amž. netinka iš pamatų, jo istorija – nelietuviška, atsiduoda vergų dvasia, ji silpnina tautos atsparumą, užuot jį stiprinusi“⁴².

³⁸ *Lietuvos istorija*, redaktorius Adolfas Šapoka, 523.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Valdas Selenis, „Rengiant antrąjį „Lietuvos istorijos“ leidimą: du Petro Klimo laišakai Adolfui Šapokai“, *Lietuvos istorijos metraštis 2* (2006), 162.

⁴¹ Augustinas Janulaitis, „Lietuvai reikalinga objektinga istorija. Apie *Lietuvos istoriją*“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. sausio 23 d.

⁴² —, „Lietuvai reikalinga objektinga istorija. Apie *Lietuvos istoriją*“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. sausio 25 d.

Tuo metu politinis režimas „Lietuvos istoriją“ sutiko palankiai. P. Šležas, kuriam teko daugiausia kritikos, savo poziciją viešai gynė valdžios oficioze „Lietuvos aidas“. Atremdamas A. Janulaičio kaltinimus jis pabrėžė Žemaičių vyskupo M. Valančiaus vaidmenį XIX a. lietuvių tautiniame atgimime, be kita ko taip pat priminė Kražių skerdynes ir tvirtino, kad būtent šio vyskupo kryptingas švietėjiškas darbas išugdė bažnyčios gynėjus, kurie savo šventovę gynė tiesiog sekdami M. Valančiaus didaktinių kūrinių pamokymais⁴³. Vėliau tautininkų „Vaire“ pasirodė palanki istoriko Vinco Trumpos recenzija. Tiesa, jam kilo abejonių dėl dalies, kuri „iš esmės, turėjo parodyti, kaip buvo paruošta Nepriklausomybei dirva“⁴⁴ – pasakojimo apie XIX a. Lietuvą. Pagrindinis V. Trumpos priekaištas autoriui buvo dėl to, kad šis ignoravo lietuviškai nusiteikusios bajorijos egzistavimo faktorių, todėl 1831 m. ir 1863 m. sukilimai buvo pateikti kaip lietuviams svetimi įvykiai, peršantys mintį, kad lietuvių tautinis judėjimas gimė tarsi vien valstietiškos kilmės inteligentų dėka. V. Trumpa įrodinėjo, kad apskritai „žymi dalis ypač smulkiosios bajorijos kalbėjo lietuviškai, buvo lietuviškos orientacijos ir savarankiškai galėjo gaivinti tautinį atgimimą“⁴⁵. Tačiau apskritai šią Lietuvos istorijos sintezę jis vertino palankiai – V. Trumpai neužkliuvo nei M. Valančiaus, nei katalikų dvasininkijos vaidmenų akcentavimas dėstant lietuvių tautinio judėjimo istoriją.

Galima teigti, kad A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ buvo įtvirtintas katalikiškoje visuomenėje dominavęs naratyvas apie XIX a. lietuvių tautos istoriją, kurios pagrindiniais herojais buvo į tautinį lietuvių judėjimą įsitraukę katalikų dvasininkai, pirmiausia – Žemaičių vyskupas M. Valančius. Šį vadovėlį Švietimo ministerija rekomendavo naudoti mokyklose – tai reiškia, kad valdžia palankiai priėmė vadovėlyje esantį istorinį pasakojimą.

Reikia pažymėti, kad šioje knygoje ryškiau nei kituose Lietuvos istorijos vadovėliuose buvo pabrėžtas politinio režimo lyderio A. Smetonos ir jo politinių bendražygių vaidmuo tautinio atgimimo istorijoje. Pirmiausia priminta, kad būsimas šalies prezidentas A. Smetona ir būsimas ministras pirmininkas Juozas Tūbelis buvo tarp aktyviausių rusinimui pasipriešinusių Mintaujos gimnazistų, vėliau pažymėta, kad 1907 m. pradėta leisti A. Smetonos redaguojama „Viltis“ buvo, kaip teigta, „stipriausias lietuviškas laikraštis, kuris <...> kovojo su rusų priespauda ir lenkų pastangomis nutautinti lietuvius“ ir suvaidino labai svarbų vaidmenį kovojant dėl pamaldų lietuvių kalba⁴⁶. Žvelgiant tiesmukai, tokį A. Smetonos vaidmens akcentavimą galima interpretuoti kaip konformistinę autorių duoklę politinio režimo lyderiui. Kita vertus, vadovėlyje paminėti prezidento gyvenimo epizodai yra susiję su katalikų teisių gynimu, o tai, nors ir netiesiogiai, pirmiausia leido pabrėžti Katalikų Bažnyčios vaidmenį lietuvių tautinio atgimimo istorijoje.

⁴³ Paulius Šležas, „Tikrai reiktų daugiau objektyvumo“, *Lietuvos aidas*, 1937 m. kovo 20–24 d.

⁴⁴ Vincas Trumpa, „Savosios istorijos keliais“, *Vairas* 9 (1937), 52.

⁴⁵ —, „Savosios istorijos keliais“, *Vairas* 10 (1937), 164–166.

⁴⁶ *Lietuvos istorija*, redaktorius Adolfas Šapoka, 510; 522; 530.

Išvados

Ateitininkai neturėjo direktyvinio plano pateikti savą nacionalinės istorijos naratyvą, tačiau to siekė iš jų gretų išaugęs intelektualus jaunosios kartos katalikų elitas, tarp kurio buvo ir istorikų. Solidžiausiu ateitininkų istorikų įgyvendintu projektu istorijos baruose tapo 1936 m. išleista A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“. Šioje Lietuvos istorijos sintezėje, kurią valdžia rekomendavo naudoti kaip mokyklinį vadovėlį, buvo pateiktas platus XIX a. Lietuvos istorijos naratyvas. A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ dėka buvo oficialiai patvirtintas ateitininkų istorikų pateiktas pasakojimas apie XIX a. lietuvių tautinį atgimimą, kuriame pabrėžtas ypač svarbus Bažnyčios ir lietuvių katalikų dvasininkų vaidmuo lietuvių nacionaliniame judėjime. Taiigi valdžios oficialiai pripažinto istorinio pasakojimo apie lietuvių tautinį atgimimą kūrėjais tapo ne politinio režimo atstovai, bet jam oponuojantys katalikų intelektualai, priklausę istorikų ateitininkų būriui. Ši konstatacija leidžia tiksliau įvertinti valdžioje buvusį politinį režimą. Minėta, kad autoritariniai režimai pasižymi siekiu monopolizuoti atminties kultūros formavimą, užkirsdami kelią į jos kūrimą įsitraukti esantiesiems politinėje ar pasaulėžiūros opozicijoje. Tai, kad tautininkų politinis režimas ateitininkams netrukdė visuomenei pateikti savąjį istorinį naratyvą, kuriame atsispindėjo jų pasaulėžiūros akcentai, patvirtina šio autoritarinio režimo nuosaikumą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. „A. A. Paulius Šležas“. *Naujoji Romuva* 19 (1938): 435.
2. Alekna, Antanas. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1920.
3. —. *Lietuvos istorija*. Tilžė: J. Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1923.
4. —. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1925.
5. „Ateitininkų gyvenimo kronika“. *Ateitis* 4–5 (1920): 152.
6. Eretas, Juozas. *Kazys Pakštas*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1970.
7. Gabaliauskas, Stasys. „Gerbkime savo tautos praeitį“. *Rytas*, 1927 m. birželio 11 d.
8. Graževičius, Albinas. „Vyt. D. U-to Stud. Ateitininkų Sąjungos dešimtmetis“. *Naujoji Romuva* 25 (1932): 593.
9. Janulaitis, Augustinas. „Lietuvai reikalinga objektinga istorija. Apie *Lietuvos istoriją*“. *Lietuvos žinios*, 1937 m. sausio 22–25 d.
10. Katalikų veikimo centro Vyriausios valdybos 1927 m. veiklos ataskaita. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 81–83.
11. Keliuotis, Juozas. „Atsiminimai apie Vaižgantą“. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, f. 31, s. v. 49.
12. Kvieska, Vincas. „Naujųjų kelių bieškant. Liaudies sugeltos krūtinės balsas“. *Lietuvos žinios*, 1927 m. gegužės 20 d.
13. „Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų konferencija 6–8 d. rugpjūčio Kaune“, *Ateitis* 8–9 (1921): 201–207.
14. *Lietuvos istorija*. Redaktorius Adolfas Šapoka. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1936.

15. Safronovas, Vasilijus. „Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos“. In *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sudarė Alvydas Nikžentaitis, 39–64. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.
16. Selenis, Valdas. „Rengiant antrąjį „Lietuvos istorijos“ leidimą: du Petro Klimo laišakai Adolfui Šapokai“. *Lietuvos istorijos metraštis* 2 (2006): 161–166.
17. —. „Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940 m.) istorikų ideologinės pažiūros“. *Logos* 57 (2008): 216–222.
18. —. „Zenonas Ivinskis 1918–1940 metų istorikų bendrijos kontekste“. *Soter* 29 (57) (2009): 85–96.
19. Skrupskelis, Kęstutis. *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010.
20. „Spaudos atgavimo 25 m. sukaktuvės“. *Židinys* 4 (1929): 356–357.
21. Stakauskas, Juozas. „Istorikai – Naujosios Romuvos bendradarbiai“. *Naujoji Romuva* 40 (1936): 778–779.
22. Sužiedėlis, Simas. „Jubiliejaus kongreso posėdžiai“. *Ateitis* [specialus *Ateities* numeris, skirtas II Jubiliejiniam kongresui] (1925): 132.
23. Šapoka, Adolfas. „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“. *Naujoji Romuva* 21 (1932): 481–482.
24. —. „A. A. Paulius Šležas“. *Naujoji Romuva* 20 (1938): 461–462.
25. Šležas, Paulius. „Tikrai reiktų daugiau objektyvumo“. *Lietuvos aidas*, 1937 m. kovo 20–24 d.
26. —. Vaclovas Čičiūnas. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Sakalas, 1936.
27. —. Ignas Malinauskas. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Sakalo b-vė, 1934.
28. Štuopis, Povilas. „Naujoji Lietuvos istorija“, *Tautos mokykla* 9 (1936): 207–209.
29. Matusas, Jonas. „Ką mes darom savo istorijai?“. *Naujoji Romuva* 49 (1932): 1070.
30. Trumpa, Vincas. „Savosios istorijos keliais“. *Vairas* 9 (1937): 48–52.
31. —. „Savosios istorijos keliais“. *Vairas* 10 (1937): 164–168.

Gauta: 2023 05 24

Parengta: 2023 09 18

Dangiras MAČIULIS

ATEITININKAI AND THE HISTORICAL NARRATIVE OF THE 19TH CENTURY LITHUANIAN NATIONAL REVIVAL IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA (1918–1940)

S u m m a r y

Once an undemocratic political regime is established in the country, the government representing it acquires monopoly rights to shape the culture of remembrance and present its own narrative of history, which would only serve to increase its symbolic capital and political legitimation. The article tries to answer the question whether the 20th century in interwar Lithuania, when the authoritarian regime of A. Smetona was in power, historical narratives represented by social movements unrelated to the political regime or even opposed to it could exist in the public space. In search of an answer to this question, the Lithuanian Catholic organization “Ateitis”, which included a group of well-known historians, was chosen for the study. The story of the 19th century presented by future historians was chosen for the study. Lithuanian national revival.

It is said that the biggest collective scientific project implemented by future historians in the bars of history was in 1936. “History of Lithuania” edited by A. Šapoka was published. This synthesis of Lithuanian history was recommended by the authorities to be used as a school textbook. Thanks to the “History of Lithuania” edited by A. Šapoka, the story presented by future historians about the 19th century was officially established. Lithuanian national revival, which emphasizes the particularly important role of Lithuanian Catholic clergy in the Lithuanian national movement. In this way, the creators of the historical narrative about the Lithuanian national rebirth officially recognized by the government were not the representatives of the political regime, but the historians opposing it, who were the ateitininkai.

KEYWORDS: collective memory, Lithuanian historiography, Lithuanian national revival, ateitininkai, Republic of Lithuania (1918–1940).

Dangiras MAČIULIS – humanitarinių mokslų daktaras, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslu darbuotojas. Klaipėdos universitetas, H. Manto g. 84, LT-92294, Klaipėda. Tel. +370 684 47040. El. paštas dangirasmaciulis@yahoo.com.

Dangiras MAČIULIS – a PhD in humanities, senior researcher at the Institute of Baltic Region History and Archaeology of Klaipėda University. Address: Klaipėda University, H. Manto St. 84, LT-92294, Klaipėda, Lithuania. Cell phone +370 684 47040. E-mail dangirasmaciulis@yahoo.com.